

Ekspresionizam i groteska u novelistici Janka Polića Kamova

Polenus, Daria

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:864859>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-08**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Daria Polenus

**Ekspressionizam i groteska u novelistici Janka Polića Kamova
(ZAVRŠNI RAD)**

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za kroatistiku

Daria Polenus
Matični broj: 0009085620

Ekspresionizam i groteska u novelistici Janka Polića Kamova
(ZAVRŠNI RAD)

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost
Mentor: izv.prof.dr.sc. Sanja Tadić-Šokac

Rijeka, 5.rujna 2023.

IZJAVA

Izjavljujem da sam završni rad pod naslovom *Ekspressionizam i groteska u novelistici Janka Polića Kamova* izradila samostalno pod mentorstvom izv.prof.dr.sc. Sanje Tadić-Šokac.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkog rada te koristila literaturu koja je navedena na kraju završnoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u završnom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Studentica

Potpis

Daria Polenus

SADRŽAJ

1. UVOD	4
2. AVANGARDA I NJEZINO ZNAČENJE U KONTEKSTU HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI	5
2.1 Opći pojam avangarde u hrvatskoj književnosti	5
2.2 Poetička obilježja hrvatske književne avangarde	6
2.3 Utjecaj avangardnih tekstova na modernog čovjeka	8
2.4 Janko Polić Kamov i hrvatska književna avangarda	9
3. EKSPRESIONIZAM I NJEGOVA OBILJEŽJA U PROZI JANKA POLIĆA KAMOVA	11
4. GROTESKA, APSURD I ANARHIJA NA PRIMJERU NOVELA I LAKRDIJA (<i>Bitanga, Brada</i> i <i>Katastrofa</i>)	13
4.1 Opći pojam apsurd, anarhije i groteske	13
4.2 Groteska društva kroz lik Alekseja Bosnića u noveli <i>Bitanga</i>	14
4.3 Groteska i apsurd u noveli <i>Brada</i>	16
4.4 Groteska i iskrivljena stvarnost u noveli <i>Katastrofa</i>	19
5. JEZIČNA I NARATIVNA STRUKTURA KAMOVLJEVIH NOVELA	22
5.1 Jezik i diskurz	22
5.2 Karakterizacija likova i situacija	26
6. LAKRDIJAŠTVO DUŠE - ZAŠTO <i>Bitangu</i> NAZIVAMO LAKRDIJOM?	28
7. ZAKLJUČAK: KAMOV KAO KRIK POBUNJENOG ČOVJEKA	30
8. POPIS LITERATURE	32

1. UVOD

Ovaj rad započet ćemo pričom o avangardi u hrvatskoj književnosti. Razdoblje je to koje je u mnogočemu utjecalo na razvoj misli suvremenog čovjeka. Rušenje tradicije, krik za promjenom u svijetu obuzetom novim tehnološkim inovacijama, glasno zastupanje slobode umjetničkog stvaranja i bunt protiv „starog“ obilježen manifestima samo su neke od činjenica koje će biti spomenute u nastavku ovog rada. Autor čije je ime neizostavno u kontekstu hrvatske književne avangarde je Janko Polić Kamov. Danas je njegov rad postao uzor ostalim piscima suvremene književnosti. Pisac je to koji je u svom kako pjesničkom tako i proznom te dramskom stvaralaštvu bio jasni protivnik veličanja i idealiziranja stvarnosti. Doveo je gotovo do savršenstva estetiku ružnoće, strah postavio kao pokretač ljudskog djelovanja, a razaranja, nesreće i smrt vidio kao jedini spas čovjekove „proklete“ duše. Svojim djelima je rasvijetlio put suvremene književnosti prema novom poimanju stvarnosti. Stvarnost koju je još početkom 20.stoljeća predstavljala avangarda pod „kapom“ niza pokreta od kojih će ovdje najveći naglasak biti na ekspresionizmu, stvarnost je koju i danas možemo prepoznati u svijetu. Kamovljev književni rad predstaviti ćemo analizom novelistike, točnije analizom njegove tri novele: *Bitanga*, *Brada* i *Katastrofa* okupljene u *Knjizi novela i lakrdija*. Analizom jezika i diskursa te statusa pripovjedača u odnosu na lik u djelu pokušati će se prikazati slika avangardnih tekstova. Važnu ulogu ondje će imati groteska kao temeljno književno i umjetničko sredstvo izražavanja, a ona prožima gotovo cijeli korpus književnih djela ovog autora. Ekspresionizam obilježava strah, tjeskoba, egzistencijalno propadanje, emocionalna kriza i nedostatak suosjećanja za čovjeka koji je zarobljen u tehnološki naprednom svijetu. Svijet je to koji briše granice između čovjeka i strojeva prepuštajući ljudsku vrstu na milost i nemilost promjenama koje dolaze. Vapaj za spasenjem čovjekove duše najglasnije se čuje u Kamova koji je tradiciju doveo na potpuno novu razinu tražeći nemir kojim bi pokrenuo prosvjed protiv temeljnih ljudskih osjećaja.

Glavni cilj ovoga rada bit će dokazati da je Janko Polić Kamov izniman primjer čovjeka koji je rušeći i kritizirajući svijet koji poznaje izgradio novo poimanje književnosti i stvarnosti temeljeno na odsutnosti ljudskog. Doveo je čovjeka do rastrojstva i upravo u tom rastrojstvu, početku ludila gdje se brišu granice sna i jave, uspostavio sklad i našao smirenje za kojim traga avangardni čovjek. Na čitateljima ovog rada ostaje prosuditi o tome u kolikoj je mjeri Kamov, rođen na prekretnici suvremenog doba, svojim buntovničkim odnosom

prema svijetu, uspio potaknuti uspavane ljudske duše da sudjeluju u stvaranju vlastite sudbine koju „proždire“ suvremena civilizacija.

2. AVANGARDA I NJEZINO ZNAČENJE U KONTEKSTU HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

2.1 Opći pojam avangarde u hrvatskoj književnosti

Kao što znamo razdoblje avangarde u hrvatskoj književnosti možemo odrediti godinama 1910.-1930. Ovo je razdoblje vrlo burno kako u hrvatskoj tako i u ostalim europskim književnostima, a obilježeno je nizom pokreta kojima je cilj napadati, šokirati i izazvati akciju. Neki od tih pokreta su futurizam, ekspresionizam i imažinizam. Avangarda se u kontekstu hrvatske književnosti ističe po tome što sustavno i žestoko napada tradiciju i suvremenu kulturu. Svoj pravi sklad nalazi u neskladu i buntu, ruši se davno ustaljeni kult ljepote te u fokus dolazi ljepota u ružnome tzv. estetika ružnoće. Vrijednost avangardnog djela se iz umjetničkih krugova širi na ulicu koja ona postaje dom brojnih književnika u tom razdoblju. Lutanje razrušenim gradovima, siromaštvo, opijanje i boemski način života temeljne su odrednice kojima možemo označiti ovo razdoblje. Upravo u lutanju i brzom načinu života potaknutom razvojem strojeva i industrije pisci nalaze utočište i crpe teme za svoja djela. Temelj svega je bunt protiv tradicije, protiv svijeta koji je još u esteticizmu naglašavao književnost kao umjetnost riječi, a sva je ljepota i smisao bila u opjevavanju idealističkog svijeta za kojim je težio tadašnji čovjek. Za razliku od tog razdoblja, avangardna se književnost bavi surovom realnošću i to realnošću koja vodi u propast. Ovo razdoblje se ne želi prepustiti mašti i bježati od stvarnosti, ondje je glavni cilj uhvatiti se u koštac s materijalno i emocionalno propalom civilizacijom. Brojni književnici su iz tog razloga teme rata, nesreća i katastrofa uzimali kako bi napali takav svijet. Pišući manifeste, kritike i programatske tekstove željeli su utjecati na političku situaciju u zemlji žestoko je osporavajući. U tom su razdoblju pisali neki od neizostavnih književnih imena kod nas poput Miroslava Krleža, Antuna Gustava Matoša, Ulberika Donadinija, Antuna Branka Šimića te nama najvažnijeg Janka Polića Kamova. (*Slabinac 1988:7*) Temeljna razlika između književnosti primjerice romantizma i nove, avangardne književnosti je u tome što avangardni čovjek drži oči širom otvorene i spremno se suprotstavlja promjenama, ne uljepšavajući ni

najmanji djelić svoje stvarnosti. Avangarda za razliku od romantizma napušta svaku nadu u spas, svjesno živeći vlastitu stvarnost u ključnim trenucima svoje povijesti.

2.2 Poetička obilježja hrvatske književne avangarde

Kada govorimo o poetičkim obilježjima hrvatske književne avangarde treba istaknuti da su rat i tehnološki napredak doveli do osiromašenja ljudske duše. Temeljni osjećaji koji dominiraju u ovome razdoblju su strah, tjeskoba, otuđenost, nedostatak empatije i dezorijentiranost čovjeka pod pritiskom promjena. Da je tome tako, vidimo i u strukturi književnih djela koja se sve više orijentiraju na članke, proteste i rasprave te književne oblike eseja. Na semantičkom planu uvode se neologizmi, oslobođene riječi i sintaksa krika. Za čitatelje ovakvih tekstova nužno je da budu upoznati s političkom situacijom u zemlji i kritički se postave u tumačenju tekstova koji su rezultat isključivo političkih i društvenih previranja u društvu. Takvi tekstovi svoj značaj vide jedino u estetskim i političkim provokacijama i u tome je njihov jedini smisao. Avangardno književno djelo predstavlja napad na društvo u cjelini, traži probleme u sustavu koji prema svemu sudeći nije održiv. Konfuzija žanrova koja određuje hrvatsku avangardu jasno daje do znanja da jedino manifesti kao oblik književnog izražavanja, mogu dati jasnu sliku društvene situacije u zemlji. (*Slabinac 1988:7-10*) Provokacija kojom oni izražavaju svoje nezadovoljstvo temeljno je obilježje u poetici tih tekstova. Čovjek postaje svjestan da jedino žestokim napadom na društvo koje nikoga ne štedi ni u kojem pogledu, može potaknuti promjene. Od pisaca se stoga zahtjeva iznimna hrabrost u iskazivanju vlastitih stavova. Vrijeme je to kada politika drži svu moć u zemlji, a oni koji joj se odlučuju suprotstaviti riskiraju svoj položaj i postaju „protivnici režima“. Sve ove karakteristike tjeraju čovjeka u očaj, dovode ga do ruba razumske kontrole i osjećajnu stranu dovode u pitanje. Rat je glavni razlog ovakvog pogleda na svijet. Čovjek je suočen sa strahom za vlastiti egzistencijalni opstanak pa je svoj život i vrijednosti stavio ispred drugih. Oružje je postalo sredstvo obrane gdje ljudi jedni druge liše života zbog opstanka. Općenito, atmosfera u djelima ni ne može biti drugačija no uznemirujuća. Dominira depresija i napetost zbog koje čovjek gubi razum, svjestan da dolazi

katastrofa koju ne može spriječiti, a ne može ni pobjeći. Jedan od ključnih elemenata je i paranoja koja se ogleda u likovima avangardnih djela. Sve su ovo razlozi zbog kojih se književnost okrenula surovom prikazivanju svijeta u kojem nitko više ne preže ni pred čim, a u društvu vlada zakon jačeg. Književnici su se pokušali zauzeti za dušu čovjeka, a jedino mjesto gdje se čovjek osjeća sigurno je rastrojstvo i ludilo. Prilagodljivo prihvaća situaciju iako s njom ni sam ne može izaći na kraj. Ironija, poruga i groteska glavne su tehnike kojima se služe pisci kako bi opisali atmosferu u svojim djelima. Obzirom na to da ne mogu pobjeći od stalnih katastrofa, smrti i nesreća, odlaze u ironično pisanje koje graniči sa smijehom, a na kraju svega izvode zaključak kojim sintetiziraju svoja stajališta. Načelom ismijavanja i grotesknim prikazom ljudskih sudbina vodio se i Janko Polić Kamov koji je do srži razotkrivao ljudske duše, propast i potonuće u besmisao opjevavao u pjesmama, a nemoć prema otporu društvu prikazivao kroz likove koji su izgubljeni u civilizaciji kojom upravljaju sile jače od onih kojima je njihov razum mogao vladati. Kritike Kamovu vidljive su u djelima Antuna Gustava Matoša. Ovaj je pisac Kamovu zamjerao zadiranje u nedodirljivu ljepotu, formu i fokus. (*Slabinac 1988:11*) Kamov je bez uljepšavanja, vrlo surovo i iskreno izražavao ono o čemu ostali pisci nisu željeli pisati kako se ne bi zamjerali tadašnjem političkom režimu te je zbog toga od svih bio odbačen. Analizu poetičkih obilježja hrvatske književne avangarde ne smijemo završiti bez da spomenemo Ulberika Donadinija koji se u svojim programatsko-manifestnim tekstovima koristi imperativnim zahtjevima, govori u prvome licu množine (*mi trebamo, mi moramo*) izravno se obraćajući onima kojima je djelo upućeno i od kojih se očekuje reakcija. (*Slabinac 1988:15*) Poetička obilježja u djelima ovih autora imaju samo jedan cilj, a to je inzistiranje na istini koju je politička scena pokušavala prikriti zbog vlastitih interesa koristeći se malim čovjekom koji je bačen u vatru i prepušten sam sebi. Tjeskoba, strah, borba za egzistenciju, nedostatak empatije, tuga i revolt te rastrojstvo iz očaja oblikovali su likove u avangardnim djelima. Razumijevanje tih, promjenama potaknutih osjećaja ključ je za tumačenje avangardnih djela i traganje za istinom o smislu suvremene književnosti.

2.3 Utjecaj avangardnih tekstova na modernog čovjeka

Avangardni su tekstovi već na prvi pogled drugačiji od onih na koje smo navikli u svakodnevnim čitanjima. Za njihovo je tumačenje nužno poznavanje konteksta vremena u kojem su nastali. Godine ratova, razaranja te političkih i kulturnih previranja dovele su do pojave umjetničkih djela koja na čovjeka djeluju potresno. Želeći istaknuti važnost pobune, ta djela vrište o najdubljim dijelovima ljudske duše. Javlja se motiv sna i nesvjesnog. Tekstovi su govorili o psihički rastrojenim dušama i strahu za egzistenciju u svijetu. Uz Janka Polića Kamova kao jednog od preteča takvih tekstova, treba spomenuti i ostale autore. Primjerice Antun Gustav Matoš je u svojoj poemi *Mora* opjevao san odnosno noćnu moru koja ga straši. Mora je vezana uz dolazak rata i neizbježnost smrti. Dominira strah i tjeskoba, nemoć da se nešto poduzme, a čovjek je stjeran u kut i ostaje mu čekati. Oslobođen je svake nade. *U kutu čući, došo je, da muči, da mi kosti toči, oči kljuje... Dok kroz prozor diše stari, tihi vrt, a srce bolno kuca: smrt-smrt-smrt...* (Matoš: 59) Navedeni stihovi pokazuju kako su motivi koji se ovdje pojavljuju tipični za razdoblje avangarde, a to su mučenje, kopanje očiju i smrt. Sve to najavljuje ratno stanje, rat dolazi iznenada, u noćni sat, nečujno. Ljudi su u konstantnoj nelagodi i iščekivanju dok je njihova egzistencija ugrožena i oni ne vide izlaz iz takvog stanja. Miroslav Krleža je u *Hrvatskoj rapsodiji* – pripovijetci koju je objavio u zbirci *Hrvatski bog Mars*, prikazao rasulo čovjeka u jeku prvoga svjetskog rata. Temu pripovijetke čine doživljaji ljudi u vagonu koji ne staje, ljudi su ondje u bijegu od rata, trudnice, bolesni, ranjeni i izmučeni. Umjesto da jedni drugima pomažu u vagonu je gužva i psuje se, jedni gotovo umiru od vrućine dok drugi kratae vrijeme pjevajući i ismijavajući ostale. *Sunce je svojim ognjenim pandžama stisnulo taj vagon. Sparina je nenasna. U tom dimu, čađi i užasu plivaju sva ta stvorenja poput fantoma, pa se na hipove čini da je sve to samo san.* (Matoš) Opis vagona jednog sunčanog dana, daje nam sliku stanja u kojem se nalaze njegovi putnici. Osim sunca, muči ih njihova tužna sudbina, svjesni su da će umrijeti. Povučemo li paralelu s Matoševom *Morom* uočavamo motiv sna u oba djela. *Mora*, obzirom da se radi o poemi, piše o snu koji je usnio pjesnik dok se u *Hrvatskoj rapsodiji* san javlja kao privid stvarnosti. Ljudi su toliko bijedni i preplašeni da njegov mozak ne razlikuje san od stvarnosti. Element sna uočit

ćemo i u Kamovljevoj *Katastrofi* kada pripovjedač opisuje što je sanjao koji dan. San je kao motiv karakterističan za razdoblje ekspresionizma gdje do izražaja dolaze osjećaji u svojoj punini, a autorima su posebno zanimljivi oni u polusvjesnom stanju kada stvarnost postaje privid. Čovjek čitajući ova djela ima osjećaj nelagode te na trenutke ni sam nije siguran što lik sanja, a što živi u realnom vremenu. Nije lako čitati i uživati u djelima avangardne književnosti jer ona govore o najnižim vrijednostima u čovjeku, stoga ni ne čudi da su gotovo svi pisci ovoga razdoblja bili lutalice i živjeli nesređenim životima. Bili su jednostavno prikaz svakodnevice. Krleža je u *Hrvatskoj književnoj laži* ismijao hrvatske književnike koji su pisali pod kapom preporoda. Tim je djelom jasno dao do znanja da ne priznaje književnike koji su nazvani „preporoditeljima“. Istovremeno je to kritika političkom svijetu, a tekstovi koji su tada pisani za Krležu nemaju nikakvu umjetničku vrijednost. Manifest je stoga ono što će krasiti književnike avangarde i čitatelji će u tim tekstovima razaznavati događaje na političkoj sceni. Doba je to kada država ima velik utjecaj na književnost i to će utjecati na um modernog čovjeka. Kritički će se odnositi prema tekstovima koji mu budu dani na procjenu, a u njima će kroz opis užasa, straha i smrti s nelagodom prihvaćati ili odbacivati književna djela.

2.4 Janko Polić Kamov i hrvatska književna avangarda

Janko Polić Kamov od ranije je poznat kao jedan od preteča avangarde u Hrvatskoj. Prema podacima koji su izašli na vidjelo tek nakon njegove smrti, zaključujemo da je bio po mnogočemu drugačiji od književnika koji su stvarali istovremeno s njim. Boem u duši bio je do kraja svog života, a glavni mu je cilj uvijek bilo putovanje, stoga je jedan od rijetkih koji je odlazio izvan granica svoje zemlje u želji da upozna nove književnosti. Nezadovoljan položajem književnosti kod nas, odlazi u Španjolsku koja ga je oduvijek fascinirala. *Barcelona je privlačila Polića kao jedan od glavnih centara moderne revolucionarne propagande.* (Slabinac 1988:47) Navedeni citat iz knjige Gordane Slabinac *Hrvatska književna avangarda* govori nam zašto je Kamov Barcelonu uzeo kao uzor na svom književnom putovanju. Želio je biti u društvu najboljih. Razlozi njegova putovanja u Španjolsku su mnogobrojni, a jedan od njih je i nesretna

ljubav, no uglavnom ga je privlačila znatiželja te ideja slobode umjetničkog stvaranja koju u domovini u to vrijeme nije našao. Želio je upoznati nove književnosti i načine književnog izražavanja jer u našoj, podosta politički orijentiranoj književnosti nije našao svoje mjesto. Za njega je pisanje značilo slobodno iskazivanje stava i borba za svoj glas u društvu i svijetu, a s obzirom da ga naši ljudi nisu razumjeli ni priznavali, bijeg je za njega bio potreba i spas. Slabinac Kamovljevu neutaživu želju za bijegom uspoređuje s bijegom u romanu Milutina Cihlara Nehajeva. Glavni junak romana pod nazivom *Bijeg* vječno bježi i čezne za bijegom. Vrijeme u kojem je živio naš pisac nije prihvaćalo ideju odlaska iz domovine, tada je ona bila nezamisliva. Kamov je s druge strane baš u tuđoj zemlji pronalazio inspiraciju za svoja djela. Španjolska je domovina brojnih poznatih slikara poput Merimeea i Gautiera, a Kamov ju je smatrao središtem moderne umjetnosti. (*Slabinac 1988:45,46*). Druženjem s vodećim ljudima na umjetničkoj sceni oblikovao je svoj pogled na umjetnost i književnost. Smatrao se njima sličan po stavovima, a njegova je literatura bila namijenjena onima koji su je mogli razumjeti. Kamovljeva avangarda često je bila osporavana riječima da je bio avangardan više životom nego djelom. Hrvatska književna avangarda svoje početke duguje gradu Rijeci odakle je i sam Kamov. Vrijeme u kojem je Kamov živio obilježeno je osnivanjem Cefasa (tajne literarne i anarhističke organizacije) oko kojeg su se okupljali brojni književnici i prevoditelji među kojima i sam Kamov. (*Urem, Zagorec 2010:13*) Kroz svoj je život Kamov nastojao povezati europsku i svjetsku kulturu i književnost, pomakao je granice naše književnosti i proširio je. Avangarda je bila u punom smislu riječi ono što je Kamov živio, bila je njegov poziv, njegov početak i kraj. Puna pobune, bijesa, krika i neslaganja kojeg je on hrabro zastupao unatoč tome što režim tada to nije dozvoljavao. Njegov je stav bio; ako ne može uspjeti ovdje, onda ide negdje gdje može. Odabir mjesta na koja odlazi, govori da se radi o čovjeku koji je svjesno i ustrajno išao za onim što želi dokazati. Život je završio onako kako ga je i živio, potpuno sam u stranoj zemlji, siromašan i u bijegu. Njegova je želja za promjenom i prihvaćanjem bila jača od njegovih mogućnosti no ipak je uspio otići i ostati u samom centru tadašnjeg umjetničkog zbivanja. Duša je to čovjeka koji ne poznaje granice i koji svoje nezadovoljstvo neustrašivo viče izvan granica svoje zemlje. Imajući na umu sve ove činjenice, zaključujemo da je Kamov jedan od rijetkih

koji je u našu književnost unio duh drugih zemalja, neumorno bježeći i tražeći sebe.

3. EKSPRESIONIZAM I NJEGOVA OBILJEŽJA U PROZI JANKA POLIĆA KAMOVA

Ovo poglavlje započet ćemo analizom umjetničkog pokreta pod nazivom ekspresionizam, jednim od vodećih u avangardnoj književnosti. Na primjeru djela Janka Polića Kamova prikazati ćemo ekspresionistička obilježja povezujući ih s djelima ostalih autora.

Ekspresionizam je svoj najveći uspjeh našao prije svega u likovnoj umjetnosti, a važnu ulogu ondje ima slika *Krik* norveškog slikara Eduarda Muncha. Prvi pogled na nju odaje značajke ovog pravca, a naglasak je na ekspresiji osjećaja umjetnika. Isprva nam se čini da slika prikazuje osobu koja vrišti u vrlo potresnom okruženju (nebo je crveno, rijeka buja, a jarke boje koje prevladavaju dozivaju strah i nelagodu). Ističe se ondje trenutak čovjekova užasa, nezadovoljstva i zarobljenosti. Ekspresionistički su umjetnici uglavnom svoja djela temeljili na prikazivanju onoga što im je u duši, a to je strah i tjeskoba.

Književnost ekspresionizma temeljila se na gotovo istim motivima kao i likovna umjetnost. Književnici kroz svoja djela izražavali pobunu i nezadovoljstvo. Radi se o književnosti koja želi direktno utjecati na osjećaje čovjeka i duševno stanje pojedinca. Najviša fascinacija bio je san i nesvjesno, ljudska duša u svojoj prirodi koja je bila raskrinkana do najsitnijih detalja. Pišući takva djela, književnici su se služili iznimnim sredstvima poput groteske koju je upravo Kamov najviše volio. Vlastite je novele nazvao „lakrdijama“ što govori tome u prilog. Korištenje groteske kao stilskog sredstva uočavamo u nizu situacija poput one s plesanjem čardaša u *Katastrofi* gdje se javlja ekspresionistički san u kojem je bio general, diktator i kralj te na kraju završio na vješalima. (*Ivanišin 1990:101*) Odjek ekspresionizma u noveli *Katastrofa* vidljiv je kroz opis oluje koja bijesni i zvuk željeznice koju pripovjedač sanja. *Zamislite samoću, oblake, kamen. Željeznica zviždi. Bura urla. Da, ja sam u tom uživao – u tim velikim strastima prirode, gdje se čovjek rastvara u duši orkana, groma i smrti. To opija! To je delirij! Ekstaza!!* (*Kamov:130*) Pripovjedač ovdje daje opis katastrofe koja je neizbježna, ali istovremeno u njoj uživa. Tjera čitatelje da zamisle situaciju u

kojoj se u snu našao i pokušaju zajedno s njim uživati. Upravo u tome leži ono što krasi ekspresionizam, a to je simultano iskazivanje osjećaja koji donose ispunjenje čak i kad se radi o smrtnom strahu. Lik u djelu se nalazi se u ekstazi, osjeća moć prirode i prenosi je na čitatelje. Ekspresionistički opis dojmova imamo i u noveli *Bitanga* gdje čitamo o zagrebačkom krajoliku. *Crvenkasta se prašina lelija u zraku i sve je uokolo jedna boja, jedna isparina. Grad izgleda blijed, mokar, neispravan.* (Kamov)

Grad je prema Kamovljevim riječima sumoran i tužan, a on to prikazuje bojama iz čega je vidljivo da je likovna umjetnost imala važnu ulogu te se otisnula na književnost. Javlja se jake boje poput crvene u kontrastu s blijedim pogledom na grad koji je opisan kao mokar i sumoran. Prevladava melankolično raspoloženje, a Zagreb je kao grad u Bitangi (Aleksiju Bosniću) budio dosadu te se prema njemu odnosio ironično. *Sjedi li se igdje tako udobno kao u Zagrebu?* (Kamov: 180) Kada govorimo o ostalim proznim tekstovima hrvatskog ekspresionizma, ne treba zaboraviti ni Galovićevo *Začarano ogledalo* i *Ispovijed*, Cesarčevu novelu *Na posljednjim tračnicama* te Krležinu *Hrvatsku rapsodiju*. Tekstovi su to koje krasi izrazito obojen jezik, javlja se miješanje stilova, a sveprisutni su motivi strašnog i okrutnog na čemu se gradi napetost. Zanimljivo je da ekspresionističke autore ovakvo iskazivanje najokrutnijih stanja zapravo zabavlja, oni u njima vide svu ljepotu. Dolazimo do pojma „estetika ružnoće“, a ona je nesumnjivo potaknuta zbivanjima u svijetu tog doba. Ratovi, razaranja i stalna borba za opstanak doveli su strah do razine u kojoj on više nije neugodan osjećaj već prirodno stanje s kojim čovjek svakodnevno živi, bez kojeg ne može živjeti. Strah u avangardnim djelima ulazi u krv, a likovi se oslobođenjem od njega osjećaju izgubljeno. Metež zbivanja, brzina promjena i nužnost prilagodbe ono su o čemu ekspresionistički autori svjedoče u svojim tekstovima. Smrt je predstavljala jedino moguće rješenje, bila je spas u trenucima velikog straha i nemoći. Osjećaji dobivaju novu dimenziju i njima se daju karakteristike predmeta. *Otvrdne i ne znajući kao meso od sjećanja i osjećaji mu se tako izlizaše...* (Kamov: 183) Pomiču se granice između osjećajnosti i ljudske potrebe za materijalnim stvarima, čovjek postaje životinja u svijetu gdje nema suosjećanja. Nije u mogućnosti iskazati kajanje ili krivnju pa ostaje ravnodušan i prilagođava se situaciji u kojoj se nalazi. Karakteristika je ekspresionističke književnosti doživljaj svijeta u punini svojih zbivanja pa čitajući ova djela imamo osjećaj da se u ključnom trenutku nalazimo u središtu zbivanja baš poput ekspresionističkih likova. Tekstove

tog razdoblja teško možemo pratiti od početka do kraja i razumjeti ih prema onome kako se događaju u djelu, stoga često imamo osjećaj da se skače s teme na temu, iz epizode u epizodu, iz opisa u opis. Funkcija tih tekstova je da zavaraju čitatelje i preusmjere pažnju na sitne detalje koje ekspresionizam itekako cijeni. Razumijevanje detalja, ključ je za razumijevanje ekspresionističkog djela. Kamovljeve novele i lakrdije o kojima je ovdje riječ uvijek završavaju zaključkom na temelju kojeg doznajemo o pravoj biti stvari i to ironijski iz perspektive lika. Usporedimo li *Bitangu*, *Katastrofu* i *Bradu* s primjerice Krležinom *Hrvatskom rapsodijom* u kojoj su stilski kompleksi porijeklom naturalistički poput: bijede, prljavštine, pljuvačine ili bolesti, dolazimo do spoznaje da tekstovi našeg pisca govore upravo o tim elementima i to tako da ih on opisuje kao iznimne i lijepe, a sve u svrhu prikazivanja prave propasti čovjeka. (*Ivanišin 1990:107*) Ekspresionizam naturalističke elemente objašnjava na vlastiti, nov način u želji da kod modernog čovjeka izazove eksploziju osjećaja i odziv svijesti te ga probudi i navede na borbu za svoju sudbinu.

4. GROTESKA, APSURD I ANARHIJA NA PRIMJERU NOVELA I LAKRDIJA (*Bitanga*, *Brada* i *Katastrofa*)

4.1 Opći pojam apsurga, anarhije i groteske

Književnost Janka Polića Kamova prožeta je pojmovima apsurga i groteske koje on koristi kao temelj izražavanja u svojim djelima. Zajedno s tim veže se pojam anarhije koja označava nesklad te nepravilan društveno-politički poredak - bezvlasti. ¹ Apsurdnim odnosno besmislenim Kamov smatra bilo kakvo čovjekovo djelovanje u svijetu. Likovi kao nositelji tih pogleda na svijet ostaju sami, prepušteni svojoj tjeskobi u svijetu koji ih ne razumije te završavaju gotovo uvijek tragično – u ludilu i psihičkom rastrojstvu. Sve su tri novele o kojima je ovdje riječ, dobar primjer tekstova s tim karakteristikama. Apsurd odnosno besmisao isticao je Albert Camus koji je na tom pojmu gradio cijelu svoju filozofiju. ² Bitno je naglasiti da su apsurd i anarhija pogledi na svijet s kojima čovjek 20.stoljeća

¹ Anarhija – znači nešto kao nedostatak autoriteta ili vlasti. Sinonim je za nered, kaos i rasulo. Pojam anarhije je usvojio francuski stvaralac Pierre-Joseph Proudhon (Gašparović, 1988:12)

² Apsurd – (lat. absurdum): besmisleno), nesmisao, besmislica, ono što se protivi zdravom razumu, normalnom, razboritom mišljenju. (Gašparović, 1988: 11)

živi. Groteska s druge strane predstavlja književni oblik u kojemu je naglasak na izokrenutoj slici stvarnog svijeta, a u središtu je čovjek i njegov egzistencijalni položaj. (Gašparović 2005:39) Grotesku su tumačili Heidsieck i Henniger koji je vide kao izobličenje i razbijanje horizonta očekivanja. Durrenmattovo se tumačenje temelji na pojmu i osjećaju straha i to ne pred nečim konkretnim nego straha pred svijetom koji je lišen smisla. (Gašparović 1988:35) Moć groteske je u spajanju tragičnog i komičnog kako bi se prikazala prazna čovjekova duša. Grotesku stoga ne zanima do koje će granice ići u opisivanju lika ili situacije, ona inzistira na izazivanju šoka i razočaranja kod čitatelja prenoseći važne životne poruke. Možemo reći da se hrani onim kontroverznim i strašnim u čovjeku. Izlaže svijetu do detalja raskrinkanu čovjekovu izopačenu svijest. Janko Polić Kamov cijelu je svoju književnost posvetio upravo tome, stoga možemo reći da su njegova djela možda i najbolji prikaz grotesknog u književnosti hrvatske avangarde. Često je teško razgraničiti ova tri pojma, pogotovo u tekstovima 20.stoljeća jer su uvijek isprepleteni, a zajedno čine portret osjećaja, stanja i misli na kojima se temelji um modernog čovjeka. Da je tome tako vidimo i iz Kayserove analize grotesknog gdje ju on dovodi u direktnu vezu s apsurdom kojeg pak vidi kao metafizički fenomen pa samim tim ne može biti stil ili struktura. (Gašparović 1988:31) Nastavak ovog poglavlja baviti će se ovim trima pojmovima na konkretnim primjerima novela i lakrdija *Bitanga*, *Brada* i *Katastrofa* pokazavši granice do kojih ide Kamovljeva groteska i poruga bolesnog društva.

4.2 Groteska društva kroz lik Alekseja Bosnića u noveli *Bitanga*

Novela *Bitanga* Janka Polića Kamova objavljena u *Knjizi novela i lakrdija* već po naslovu upućuje na grotesku u svojoj biti. Glavni lik je Aleksej Bosnić kojemu je društvo zbog duhovitosti dalo nadimak „Bitanga“. Bio je šaljivdžija, ali je i svojim izgledom izazivao smijeh. Smijeh kojim je nasmijavao druge, istovremeno je bio izraz njegovog odnosa prema društvu u cjelini. Groteska je temeljni postupak kojim Kamov u ovoj noveli izražava porugu društva. Analizirajući lik Alekseja Bosnića (Bitange) uočiti ćemo njegovu sličnost sa samim Kamovom. *Lakrdijaštvo psihe, često potencirano do karikiranja oličeno je u liku Bitange,*

urbanizirana provincijalca, dangube i originala. (Gašparović 1988:156) Ovako o noveli govori Gašparović, a da je tome tako pokušati ćemo dokazati u ovome poglavlju.

Nosio je uvijek izglaçane cipele, zubi, nos i uši su mu bili neispravni, a nokti žuti. Na govorima je uvijek bio glasan i vulgaran. Ono što je paradoksalno je to što je bio slavan, a u sebi prezirao slavu. Bitanga je primjer boema koji je poput našeg pisca živio kako je želio, a tek pojavom potresa u Zagrebu, doživio je prosvjetljenje. Ljubav mu nije predstavljala osjećaj ispunjenja već je na nju gledao kao na potrebu. Njegova zaručnica Ružica mu je dosadila pa je spavao s udovicama jutrom ih ostavljajući i ne mareći za njihove osjećaje. Ljubav mu je predstavljala ispunjenje potreba. Odlazak iz sela u grad i sam život u Zagrebu ga je ulijenio (prestao čitati novine, zapustio politiku i društvo s kojim se opijao). Potreba za samoćom u gradu kojim vlada brzina i užurbanost je paradoks. Umjesto svega, bavio se promatranjem i analiziranjem društva, želio je baš poput Kamova shvatiti njegovu strukturu i način funkcioniranja u sredini koja mu je bila strana. Sjetimo se Kamovljeva odlaska u Barcelonu i čestih putovanja po Hrvatskoj. Uspoređujući selo i grad Bitanga je shvatio kako ljudi na oba mjesta nisu puno drugačiji, nego ih društvo čini takvima. Da živi na selu bio bi pastir, a tu je original, na selu telić, a u gradu nadobudna omladina. Zaključuje na kraju da selo bulji, a grad gleda. Usporedbom provincijalca i aristokrata spoznaje da grad šeta, a provincija stupa, odnosno provincijalac se ne zna ponašati u javnosti: gleda izloge sa sredine trotoara, spotiče se i gleda s visoka poput aristokrata. Podijelio je ljude na gazde, birokrate, đake i pjesnike po tome imaju li čitave cipele. Visoke dame, sluškinje, i licejke je prepoznavao po tome koliko visoko dižu suknje. Čovjekovo se raspoloženje prema njegovom mišljenju prepoznaje po hodu, a sposobnost po nosu. Stilski efekt groteske Kamov postiže poigravanjem antroponimima poput: selo-grad, aristokrat-provincijalac. *(Gašparović 1988:156)* Sudio je o ljudima bez da ih je poznavao. Svoj je društveni status iskoristio kako bi u najvećim pijanstvima s kako ih naziva „drugovima“, pričao gluposti u koje ni sam ne vjeruje smatrajući ih sve odreda glupima. Literatura o kojoj je on govorio nije zanimala njegove slušatelje i oni su ga smatrali glupim, a on im je plaćao da piju misleći u sebi kako su sitne i zatupljene njihove duše. Bitangu na prvi pogled možemo smatrati čudnim no treba imati na umu da je on kroz cijelo djelo svjesno ismijavao društvo sudeći o njemu potpuno apsurdnim mjerilima. Razlog tih

apsurdnosti nije smijeh kako nam se čini na prvi pogled već ima puno dublje značenje u kontekstu Kamovljeve književnosti. Podsmjeh i poruga služe mu da bi prikazao težinu tragičnosti ljudi u cjelini, gotovo ismijavajući i čitatelje što isprva ne vide bit takvog izražavanja.

Pojava potresa u Zagrebu predstavlja psihološki preokret lika. Bitanga u trenutku prirodne katastrofe spoznaje koliko je čovjek malen pred prirodom. Onemogućen je bježati kao ranije od oca, zaručnice i sela pa počinje izbezumljeno lutati na granici sna i jave. Fizičko i psihičko lutanje budi u njemu uspomene na one koje je zaboravio, a javlja se i sjećanje na ljubavnicu s kojom je imao sina. Događaji koji su se odvijali u kratkom vremenu od potresa do lutanja i sjećanja, odvođe ga u ludilo. (*Gašparović 1988:157*) Psihičko rastrojstvo i bespomoćnost izjednačuju ga s jedne strane s njegovim drugarima u kafani koje je tada smatrao glupima. *Pogleda na arkade, a to zagleda svoje misli. Rasap. Ništavilo. Smrt. (Kamov: 185)* Osvrnimo se na Bitangin zaborav. Bitanga se pod pritiskom katastrofe ne može sjetiti imena svog sina koji je umro (kasnije se sjeti da se zvao Aleksija). Zaborav tako očite i prirodne stvari poput imena vlastitog djeteta, izaziva na samom kraju gotovo pa smijeh. Nije nam jasno kako roditelj može zaboraviti tako nešto. Zanimljiva je i pojava tog zaborava koji dolazi ekspresionistički, niotkuda, pojavljuje se u Bitanginom umu neočekivano i toliko ga obuzima da u trenutku zaboravlja sve oko sebe i fokusira se jedino na razrješenje tog problema. Zaborav je zapravo potisnuti osjećaj krivnje koji muči Bitangu na podsvjesnoj razini. (*Gašparović 1988: 158.*) Sam završetak Bitangine agonije je groteskan jer on svoje ludilo priznaje, želi da ga odvedu u ludnicu kako bi smirio dušu. Tragika cijelog djela leži u tome što je Bitanga cijeli život sudio o društvu, promatrao ga i u sebi žalio, da bi ga na kraju isto to društvo koštalo i dovelo do ludila. Izgubio je ono što je otišao tražiti – sebe samog.

4.3 Groteska i absurd u noveli *Brada*

Novelu *Brada* možemo tematski povezati s *Bitangom* jer je u obje novele izgled temeljni pokretač čovjekova ponašanja. Djelo u naslovu nosi ono po čemu će protagonist biti osuđen ili prihvaćen. Kod Kamova u skladu s tim uočavamo

važnost ljudske reakcije na pojedinca. Neprestano propitivanje čovjekova odnosa prema društvu i odnosa društva prema pojedincu. Njegovi su likovi u obje novele naoko obični, jednostavni ljudi koji zbog fizičkog izgleda nose razne epitete koje im drugi pridaju. Zanimljivo je to što protagoniste naših djela to osobito ne zanima do određenog trenutka u djelu, oni promatraju društvo koje ih osuđuje, žale ga i uporno idu protiv „pravila“ dok na podsvjesnoj razini ipak teže biti prihvaćeni. Pod teretom neshvaćenosti ili se mijenjaju i ostaju nesretni ili polude.

Brada započinje in medias res i protagonist nas obavještava da je obrijao bradu te da će u nastavku obrazložiti zašto je to učinio. Objašnjenje koje slijedi ne daje direktan odgovor na tezu s početka već se ona objašnjava kroz subjektivno mišljenje protagonista da je naša duša literatura - elastična, slučajna i originalna. Početak novele je važan jer ondje protagonist kroz paradokse u društvu daje odgovor na pitanje zašto je obrijao bradu. Smatra da se čudo, slučaj i religija nigdje ne očituju tako dobro kao u zlodjelima. Ne poriče činjenicu da nekada poštenu i dobri ljudi u trenutku slabosti ubiju, siluju ili zarobe. Time nas upućuje na to da izgled ili naše mišljenje o ljudima često nije ravno istini. Čovjek koji je govorio da neprijatelju želi sve dobro pa mu zapalio kuću govori u prilog tome. Možemo reći da je ovim Kamov želio potvrditi onu staru poslovicu „Prijatelje treba držati blizu, a neprijatelje još bliže.“ Nikad zapravo ne možemo znati što nam netko misli i često prerano sudimo o drugima, prihvaćamo ili odbacujemo čovjeka bez da smo ga istinski upoznali. Našeg su protagonista svi odreda ismijavali, djevojke ga izbjegavale, a u selu su svi mislili da je učitelj (izgledao je puno starije zbog brade). Privlačio je poglede i izazivao podsmjehe gdje god je došao i to samo zato što nije izgledao kao prosječan mladić svojih godina. Zanimljivo je to što je njegov odnos prema svim tim reakcijama ljudi bio hladan. Svjestan svoje smiješnosti, nije želio ljudima dati to zadovoljstvo da misle da su ga povrijedili već je razmišljao upravo suprotno, pitao se što će mu uopće ljudi. *Među ljudima sam smiješan, a što će meni ljudi? Živim sam o sebi i o svom radu, za sebe i za svoj rad. (Kamov: 113)* Možemo reći da je ovim ismijao one koji su ismijavali njega. Svojim hladnim stavom prema društvu je pokazao da se njegovo mišljenje o ljudima ne razlikuje puno od onoga kako su oni njega vidjeli. *Izgled čovjeka učena, ozbiljna i smiješna! (Kamov: 113)* Nedostatke koje je imao u očima društva, pretvorio je u prednosti i postao ciničan rugajući se drugima i postajući sve hladniji. Često je stajao na ulici gledajući svakakve ljude i svi su mu

izgledali elegantno i lijepo. Najantipatičniji su mu bili mladići koji su zavodili djevojke, a u njegovim očima su bili karikature karikatura, gledao ih je poput majmuna. Groteska se ondje vrlo jasno vidi u njegovom pogledu na ljubav i zavodjenje. Cijeli je taj proces vidio smiješnim, momke svojih godina smatrao glupima i budalastima. Pitanje je u kome je onda vidio uzor? Odgovor na to pitanje valjda je očit – volio je ljude koji su nosili bradu. Ono zbog čega su ga svi smatrali čudnim, to ga je na drugima privlačilo.

Preokret se u njegovu životu dogodio kada je obrijao bradu. Shvatio je da ne želi život kakav živi i promijenio se. Drugi dio novele donosi opis njegovog novog života. Brada koju je nosio, zbog koje je toliko patio pa čak i dobio batine, nestala je. Imamo dojam kao da je u njegovu životu predstavljala teret koji je prihvatio kao svoj i s njim živio – volio ga. Cijeli je život vidio sebe očima drugih do trenutka kada je obrijao bradu. Možemo reći da je tada počeo njegov život u punini. Sam se osjećao oslobođeno, gubitak brade mu je bio kao gubitak nevinosti te se sjećao prve ljubavi. Želio je nadoknaditi izgubljene godine. Cinizam i hladnoća te odbojnost prema ljudima kao da je bila u njegovoj bradi. Brada je shvaćena kao groteska na cijeli njegov život, izvor je svih nedaća i prepreka u njegovoj mladosti. Istovremeno nam govori o tome u kojoj mjeri čovjekov izgled može odrediti njegov položaj u društvu. Situacija u vlaku kada je bio blizu djevojke dala mu je nadu da može proživjeti momačke dane za kojima žudi. Napetost, strast, želja za pustolovinom, sve to osjeća u isto vrijeme i to ga obuzima da bi se na kraju on i djevojka pozdravili i rastali. Najbitnije od svega je što je tada zaboravio ono što je nekada volio – svoju bradu! Tu Kamov koristi svoju opsesivnu temu erotike i seksualnosti kako bi prikazao žudnju protagonista za užitkom u životu – za ljubavlju koju je ranije smatrao smiješnom. (*Gašparović 1988:144.*) Nakon što je doputovao, našao stan i zaljubio se u gazdaričine kćeri ostaje bez novca. Prebrzo je poletio u želji za novim životom da bi nakon svega legao sam, u nepoznatom gradu i bez ikoga.

Treći dio novele gradi se na vraćanju na početak, protagonist iznosi grotesku društva i života. *Ta sada bi mi ti pogledi i podsmjesi bili možda zahvalni, postali bi još veći, dublji, jači, strastveniji i ja bih morao i dalje živjeti, kupovati, sticati i plaćati – uspomene.* (*Kamov: 116*) Ono od čega je pobjegao i počeo zaboravljati poput nekog prošlog života, sada ga je vratilo u stvarnost, u ono što on jest. Čini mu se da ga njegova samoća ismijava, ruga mu se i uništava ga. Javlja se pad u

egzistencijalnu krizu, gubi uporište u sebi i pita se gdje je njegovo vlastito „ja“. Javlja se identitetska problematika. Pojedinaac se izgubio tražeći sebe. Sustigao ga je njegov najveći strah – povratak na staro i podsmjeh drugih od kojega je bježao. Podsmjeh je na kraju postao dio samog protagonista i natjerao ga da osjeti krivnju što je želio nov život. Gotovo da se posramio što je želio promjenu, a to je ono što Kamov groteskom čini, želi posramiti čovjeka i pokazati mu da je promjena nemoguća. Stavovi protagonista su ispravni i opravdani no nije moguće promijeniti društvo koje je u svojoj biti „trulo“. Brada je kao dio čovjekove osobnosti postala predmet sprdnje i vodi činjenici da je svaka pobuna protiv toga apsurdna. Možemo reći da je ovo djelo apsurdna jer je protagonistovo protivljenje prema društvu koje ga osuđuje jednako apsurdno i besmisleno kao i razlog zbog kojeg je pred njima osuđen (brada). Djela u razdoblju avangarde govore o tome da čovjekov identitet zaista gradi društvo i ono je krivo za propast pojedinca. O toj su temi pisali i brojni drugi autori, a ova je novela na motivu čovjekove brade dokazala tu tezu. Na samom se kraju iznosi groteska na dvoličnost društva koje sjedi na dvije stolice, a čim se jedna od njih izmakne, čovjek pada u apsurd vlastitog postojanja. Novela *Brada* primjer je djela na koje možemo primijeniti Sartreovu davno postavljenu tezu „Pakao – to su drugi“. Djelo nas na kraju vraća na početak, odnosno nema sretnog završetka. Osuda i podsmjeh koji su potaknuli protagonista na pobunu, ostaju. Društvo koje ga je odbacilo se ne mijenja, a on želi ponovo vratiti ono što ga je odvojilo od ostalih – svoju bradu. Osjeća se bolje čak i noseći osudu (bradu) na sebi jer shvaća da će u očima drugih ionako ostati osuđen.

4.4 Groteska i iskrivljena stvarnost u noveli *Katastrofa*

Novela *Katastrofa* započinje pripovjedačevim prepričavanjem sjećanja na događaj koji ga je potresao. Radi se o rušenju vlaka na jednom đačkom putovanju. Zanimljivo je što ovaj događaj naš pripovjedač pripovijeda isprekidano. Usred priče, osvrće se na ono što je sanjao i što često sanja, a to su smrt i nesreće. Uvodi nas tako u san koji je u svojoj svijesti doživio kao stvaran, bio je general i diktator, gradio utvrde i doživio bombardiranja. Kamov se u ovoj noveli osvrće na pojam snova i na događaje koji podsvjesno potiču pojedinca na akciju, a to su katastrofe.

San je potaknut podsvjesnim težnjama i strahovima čovjeka, a Kamov ih iznosi na vidjelo i analizira ljudsku psihu na podsvjesnoj razini istražujući protok vremena u trenutku kad čovjekova egzistencija biva ugrožena.

Opis željezničke nesreće opisan je tehnikom paralelizma.³ Realna slika događaja se iskrivljuje te pripovjedač vrlo subjektivno iznosi detalje nesreće koju je doživio. Iskrivljena slika zbivanja i vremena gdje minute postaju sati u čovjekovoj svijesti, temelj je na kojem se gradi groteska u ovome djelu. (*Gašparović 1988:149.*) Na primjeru nekoliko ključnih situacija iz novele, prikazana je groteska i iskrivljena stvarnost čovjeka povezana sa snom.

Tri su situacije u noveli koje izazivaju grotesku. Prva se odnosi na ponašanje čovjeka prema drugome u trenutku katastrofe. Dolazak žene koja ide prema tračnicama dok ostali gledaju, daje do znanja da se u trenutku borbe za vlastitu egzistenciju čovjek brine samo za sebe. Ženu koja se bori za život sada više nitko ne vidi kao dio grupe, već je svatko za sebe gleda pomalo uzbuđeno i iščekuje ishod. *Onda je jedna žena stala miljiti do tračnica; nekolicina nas stadosmo ljubopitno gledati njezine naporne kretnje kao u cirkusu, ali nitko se ne mače. Ona se međutim nije skotrljala, što možda očekivavimo, i mi stadosmo ponešto razočarani gledati isto onako dosadno u nebo, mutno, gusto i nisko.* (*Kamov: 128*) Navedeni citat prikazuje grotesknost odnosa čovjeka prema čovjeku. Pripovjedač sam priznaje da su svi bili gotovo razočarani što se žena uspjela spasiti od smrti. Druga situacija u kojoj se očituje groteska je pojava čovjeka koji moli pripovjedača da mu zaveže kravatu. Absurd ove molbe vidljiv je kroz vrijeme i mjesto. Trenuci ključni za opstanak, bivaju prekinuti potpuno besmislenom molbom nepoznata čovjeka. Pomislili bi, kome je još u trenutku rušenja vlaka važno imati zavezanu kravatu. Sama je kravata kao odjevni predmet ovdje apsurdna jer se ljudi bore za život, a njihov bi im izgled trebao biti manje važan. *Onda čuh slabi i hrapavi glas: htio je da mu svežem kravatu.* (*Kamov: 129*) Zahvala koju je pripovjedač dobio od čovjeka kojemu je svezao kravatu pokazuje koliko sitnice u trenucima egzistencijalne ugroženosti postaju bitne. Ova nam situacija govori koliko je važno uvijek pomoći ako smo u mogućnosti jer za nas možda nebitna sitnica (neopisivo apsurdna u datom trenutku), drugome može

³ Paralelizam (opća definicija u knjiž.) - Jednako sintaktičko ili ritmičko ustrojstvo dviju rečenica koje slijede jedna za drugom (Hrvatski jezični portal, url: <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> pristupljeno: 28.6.2023.)

značiti mnogo. Čovjek je bio sav krvav i isprva je pripovjedač mislio da mu pokazuje nos i lice koje je ranjeno. Smijeh i poruga ovog čina proizlazi iz njegova apsurdna. Treća situacija se ogleda u smrtno ranjenoj djevojci koja se pita hoće li opet biti lijepa kao prije. Ponovo se javlja apsurdna čovjekova težnja za materijalnim stvarima i ljepotama dok život bez kojeg te ljepote nisu moguće, pada u drugi plan. Lakrdija završava nizanjem podataka o tome na što je potrošeno 500 kruna odštete koju su ljudi dobili te se time narušava struktura i atmosfera djela. Materijalno, odnosno novac je na kraju bio sva sreća ljudima, a o katastrofi koja ih je zadesila i mogla završiti kobno nisu ni razmišljali. (Gašparović 1988:149,150) Analizom ove lakrdije dolazimo do vrlo važnih spoznaja o tome što ljudi smatraju bitnim u životu. Novac i korist iz svake situacije su ono što pokreće čovjeka. Svjedočenje i sudjelovanje u nesreći ne dovodi ih do spoznaje o vrijednosti života već do užitaka koje mogu dobiti novcem koji nisu zaradili. Liječnik kao predstavnik prosvijećenog čovjeka, u ovome je djelu ismijan i spušten na razinu neobrazovanih. *Recite, da ste se užasno prepali, jer je to samo vama u prilog. Dobit ćete odštetu za pretrpljeni strah.* (Kamov: 129) Groteska ovog djela je u tome što na kraju ljudi osjećaju žal što nije bilo smrtnih posljedica jer bi tada dobili veću odštetu i cijela bi nesreća izgledala tragičnije. Dolazi do izražaja ono na čemu je Kamov inzistirao u svojim djelima, a to je užitak u strahu, katastrofi, nesreći i tragici. Punoću užitka prikazuje tipičnim ekspresionističkim opisom osjećaja pripovjedača u trenucima nesreće. *Zamislite samoću, oblake, buru, kamen. Željeznica zviždi. Bura urla. Da sam ja u tom uživao – u tim velikim strastima prirode, gdje se čovjek rastvara u duši orkana, groma i smrti. To opija! To je delirij! Ekstaza!!* (Kamov: 130) Priroda je ono pred čime čovjek ne može pobjeći, ali on i tada u svojoj biti ostaje isti: pohlepan, zloban i koristoljubiv. Ovo djelo stoga nije samo katastrofa u obliku željezničke nesreće, ovim djelom Kamov upozorava na puno dublju i ozbiljniju katastrofu, a to je katastrofa društva u kojem živimo. Ljudi su u po život opasnoj situaciji okrenuti materijalnim vrijednostima što je predloženo nizom apsurdnih i smiješnih situacija. Novac koji su dobili potrošili su uludo, a gotovo su platili životima. Groteska je ovo na surovost, ispraznost i apsurd ljudi u svijetu koji im daje i previše obilja kojeg nisu svjesni. Održavši se na životu, nisu shvatili koliko zahvalni bi trebali biti što su dobili novu priliku za budućnost. Na kraju im je ostala samo nada da će ih sreća poslužiti da ponovo nađu „novac na cesti“ o

čemu nam govori sljedeći citat: *I to mi ne oduzima vjere u sretni slučaj; to me naprotiv uvjerava još više da se slučajno može naći hiljadarka i na cesti...* (Kamov: 132) Nadajmo se samo da će tu „sreću s ceste“ imati prilike iskoristiti jer priroda ne prašta i ne zna za skupu kravatu.

5. JEZIČNA I NARATIVNA STRUKTURA KAMOVLJEVIH NOVELA

5.1 Jezik i diskurz

Jezik i diskurz Kamovljevih novela *Bitanga*, *Brada* i *Katastrofa* karakterizira mnoštvo digresija, esejističkih umetaka u tekst te zaključaka u kojima je vidljiva egzistencijalna ugroženost, ali koji kroz grotesku iznose važne teze o čovjekovu životu i smislu postojanja. Nadalje, važan je i status pripovjedača. Budući da govorimo o lakrdijama, pripovjedač ondje upućuje na pisca samog, odnosno Kamov upućuje na sebe. Podaci o Kamovljevu životu upućuju na to da je sve o čemu piše i doživio, a o svojim doživljajima svjedoči s grotesknim podsmjehom.

Narativni plan *Bitange* građen je prema modelu sagriješenje, spoznanje i pokajanje. Život u Zagrebu koliko god da je Bitangi donio slobodu, toliko ga je i koštao na samom kraju kad je potonuo u ludilo. Početak novele sugerira nam nezainteresiranog pojedinca koji se želi osloboditi okova svoje obitelji i prošlosti. Zapustio je odnose sa svima i prepustio se čarima razvratničkog života pijući u kavanama, mijenjajući žene i ne javljajući se zaručnici i ocu. Njegovo se sagriješenje krije upravo u tome. Spoznanje se javlja pojavom potresa i dolazi potpuno neočekivano. Bitno je naglasiti da se time događa i psihološki preokret u djelu. Potres mu je postao opsesija, pojava kataklizme i nemogućnost sprječavanja iste bila mu je fenomen, dok je u isto vrijeme izazivala nelagodu. Egzistencijalni strah u njemu je budio uspomene i sjetio se koliko je bio nepravedan prema svojim voljenima i tu uočavamo pokajanje. Za strukturu novele bitni su elementi apsurdna, bespomoćnosti, smrti i ništavila. Strah se prema kraju novele pojačava kao i groteska te nastupa ludilo. (Gašparović 2005:197,198) Na interpunkcijskom planu, ova je lakrdija zanimljiva po tome što Kamov odstupa od pravila. Koristi zarez ondje gdje on nije potreban da bi naglasio jačinu osjećaja i snagu apsurdna, a obrnutim redom riječi dobiva na dinamici teksta. *Tijekom se godina razvi i izraste*

kao biljka... (Kamov: 179) Navedena rečenica je dokaz da Kamov odstupa od interpunkcijskih, ali i sintaktičkih pravila, mijenja konstrukciju rečenice. Red riječi je obilježen, a karakterističan je za prozni i lirski opus našeg autora. Jedna od njegovih karakteristika je i obraćanje samome sebi. »Gledaj!« *glasno se zadivi Bitanga.* » (Kamov: 185) Nadalje se javlja poigravanje antroponimima. *Nadžoh Sušu koji prodaje rakiju i pivu; Kovača brijača, Iglia slastičara, Kralja kramara, Brusa prodavača razglednica, Gnjusa slikara i veletršca Puha, koji na nesreću hoće da uđe u gradsko zastupstvo.* (Kamov: 182) Prema imenima koje spominje, naslućujemo da se možda ne radi o ljudima koji su stvarno nosili ta imena nego ih je on tako nazvao u svojoj glavi. Nabranjanje imena i funkcija ljudi izaziva smijeh te ponovo pojačava grotesku na opisanu situaciju. Djelo je pisano u prvome licu no često gubimo pojam o tome govori li pripovjedač ili sam Bitanga. »*Kukavico!*« - *promrmlja da mu odlane.* »*Prepao sam se.*« *I napane ga želja vikati da se je prepao.* (Kamov: 185) Imamo dojam da Bitanga govori o svome životu u prošlosti. Sukobljavaju se njegovo unutrašnje „ja“ sa stvarnim „ja“ koje živi u stvarnom vremenu. Izokrenuti pojam o sebi kod Kamova imamo i u lakrdijama *Brada* i *Katastrofa*, a likovi svoje pravo „ja“ uglavnom otkrivaju na kraju djela kad njihova stvarnost postane jača od iluzije o tome tko su zapravo. Djelo se tada vraća na početak te oni dolaze do spoznaje, a zbog nemogućnosti da promijene sebe i stvarnost koju žive, završavaju u rastrojstvu.

Lakrdija *Brada* već u naslovu upućuje na metaforičko čitanje. Simbolika brade je u tome što ona predstavlja svu tugu i egzistencijalnu krizu koja je snašla glavnog lika. Struktura teksta se gradi prema metonimiji - bradi. Brada predstavlja i samog pripovjedača, javlja se poistovjećivanje s njom. Akter nam to iznosi ovako: *Dolikovalo je meni, tj. mojoj bradi stajati kod uličnih iskaza mlađarije postrance...* (J.P.Kamov:113) Unutar teksta primjećujemo digresiju u kojoj Kamov uspoređuje dušu s literaturom te smatra da je ona originalna u svojoj biti. Djelo na temelju paradoksa u našim životima objašnjava smisao ljudskog postojanja, odnosno apsurd o čemu nam govori citat u nastavku. *Pas koji laje neće ugristi, jer laje i jer su psihologije ljudi i životinja slične u kontradikciji, apsurdima i čudesima.* (Kamov: 112) Nakon paradoksa, Kamov iznosi zaključak na navedenu tezu: *Tako sam eto i ja najposlije obrijao bradu.* (Kamov: 112) Kroz tekst se, kao što možemo primijetiti, stalno sukobljava vrijeme prije i nakon brijanja brade. Nastavak teksta nam govori o tome kako su se ljudi loše odnosili

prema pripovjedaču prije nego je obrijao bradu. S druge strane, na samom kraju se spominje olakšanje koje je doživio nakon što ju je obrijao. Morao se odreći onoga što je volio da bi mu se život promijenio. Nakon promjene koju je napravio brijanjem brade, pojavljuju se u tekstu, za Kamova karakteristični erotski motivi. Naš pripovjedač žudi za ženskim tijelom, svjestan je što je sve u životu propustio i želi to nadoknaditi. Gubitak brade uspoređuje s gubitkom nevinosti. *Neka pijana, sanjiva sjeta bješe začas ohladila moju strast i dodir mlade puti. (Kamov: 115)* Navedeni citat pokazuje žudnju za ženom, ženskim tijelom i dodirrom. Isti dio teksta pokazuje Kamovljevo umijeće ritmičko-organizacijske strukture teksta. *(Gašparović 2005:186)* Nizanje uskličnih rečenica ukazuje na pripovjedačevu promjenu u razmišljanju. Želi stvarati uspomene, živjeti punim plućima kao njegovi vršnjaci što ranije nije mogao. *Proživjeti! Momaštvo! Pustolovina! (Kamov: 115)* Ritam teksta se mijenja, pokreće akciju i upućuje na promjenu. Cijela se lakrdija gradi na paradoksima, tako na samom kraju imamo spoznaju da se bez društva ne može. Oni koji su ga cijeli život gledali „poprijeko“ sad su s njegovim odlaskom u svijet postali oni bez kojih ne može. Apsurd svega je u tome što mu oni kao takvi gotovo fale, fale mu podsmjesi koje je izazivao svojom pojavom, ignoriranje i ismijavanje profesora, djevojaka i prolaznika. Sam smatra da su za njega ljubav i avantura zapravo lutrija. Tekst na kraju gubi na ritmu, a naš pripovjedač čeka da mu ponovo naraste brada. *Bih li tad mogao priznati da je moja u mojoj obrijanoj ili obraštenoj bradi i da svi individualizmi sjede na dvjema stolicama i zato su vrlo riskantni i vratolomni. (Kamov: 116)* Navedeni citat upućuje na pitanje identiteta koje se javlja u traženju vlastitog „ja“. Pripovjedač uviđa da je sve prolazno i da su ljudi podvojeni između onoga što jesu i onoga što bi željeli biti. Tekstom u završnom dijelu vlada ogorčenost na ljudski rod i patos koji ne osjeća, prema mišljenju pripovjedača, boli nečijeg pada. Javlja se podvojenost između uzleta i pada. Pripovjedač je u želji za prihvaćenošću otišao u svijet kojeg nije dio, koji u svojoj biti ne prihvaća i koji mu se gadi.

Lakrdija *Katastrofa* pokazuje da je Kamov kao pisac bio opsjednut snom i nesvjesnim, analizirajući ljudsku psihu i tražeći unutarnji pokretač čovjekovog djelovanja. Djelo započinje pripovjedačevim sjećanjem na rušenje vlaka koje je doživio, ponovo ga priziva u svijest da bi čitateljima predočio pojam o vremenu u snu. Često je kako i sam kaže sanjao o nesrećama. Jednom je sanjao da je umro, da je bio diktator i tako dalje. Dimenzija vremena i prostora se ondje iskrivljuje i

on ima osjećaj da sve što sanja traje duže nego što zapravo traje. *I kad se probudih, uvjerih se da je sve što bih morao pripovijedati nekoliko sati trajalo tek nekoliko minuta. (Kamov: 116)* Navedeni citat je primjer iskrivljene perspektive vremena i prostora u snu. San je kao pojam karakterističan za ekspresionizam što dokazuje ovo djelo. Kroz analizi jezika i diskursa Kamovljevih novela, spomenuli smo tehniku paralelizma, a ona je povezana sa snom. Glavna tema koja dominira *Katastrofom* je opis željezničke nesreće koji je pisan upravo tom tehnikom. Naš pripovjedač izjednačuje stvarno vrijeme uspinjanja do tračnica s vremenom koje je doživio u svojoj svijesti. Taj nam postupak pokazuje da čovjek pred strahom za vlastitu egzistenciju ubrzano percipira vlastitu stvarnost. Spoznaja da mu ponestaje vremena, tjera čovjeka da situaciju vidi drugim očima. Ritam i napetost teksta u završnom dijelu opadaju jer se nakon spašavanja svih sudionika nesreće sve svodi na banalno pripovijedanje o 500 kruna koje su ljudi dobili kao odštetu za pretrpljeni strah. Liječnik ih savjetuje da kažu da su se jako prepali jer im to ide u prilog. Prepričavanja nesreće su bivala sve življa što je više vremena prolazilo, a svi su zapravo znali da se nisu prepali koliko govore. Groteska je to na čitav ljudski rod koji je u svojoj biti ciničan i ispražnjen od pravih vrijednosti. Primjer za to, donosi nam sljedeći citat: *Ja sam osjećao veliko zadovoljstvo i nisam ni pomišljao na one bijednike visećih nosova i povrijeđenih pluća drugačije, no kao na bogati materijal, iz kojeg ću moći vući dugo i dugo kamate – pripovijedanja i uspomena. (Kamov: 130)* Kada pogledamo strukturu teksta, *Katastrofa* započinje objašnjavanjem snova nakon kojeg slijedi opis željezničke nesreće pisan tehnikom paralelizma koju karakterizira poredba sa snom (imamo sukob stvarnog vremena i vremena doživljenog u čovjekovoj svijesti). Javlja se primjena sna na stvarnoj situaciji te na kraju analiza ljudskog ponašanja i groteska na ljudski rod u završnom dijelu kada ljudi dobivaju odštetu za pretrpljeni strah.

Iz svega navedenog zaključujemo da je jezična i strukturna shema Kamovljevih novela gotovo ista. Pripovijedanje je u sve tri novele u prvome licu, a pripovjedač se poistovjećuje s likom te prepričava događaje koje je doživio da bi ukazao na bitne propuste koji ljudsku vrstu vode u propast. Narativna akcija koja se javlja na početku polako opada da bi na kraju došao zaključak s naznakom groteske i apsurdna.

5.2 Karakterizacija likova i situacija

Poglavlje koje slijedi, posvetit ćemo likovima iz Kamovljevih novela. Svi oni imaju jednu zajedničku karakteristiku, a to je traženje sebe. Bitanga, odnosno Aleksej Bosnić to ističe na kraju djela kada završava u ludnici i gubi razum. Novela *Brada* o potrazi za samim sobom govori kroz cijelo djelo jer je glavni junak opsjednut svojom bradom zbog koje ga društvo ne prihvaća, a nakon što je obrije počinje živjeti život, ali ne svoj nego život većine. Želi se uklopiti u svijet, svjestan da tom svijetu ne pripada te biva razočaran saznanjem da se bez društva ne može, a ono ga kvari. *Katastrofa* s druge strane na drugačiji način progovara o pitanju identiteta i stavlja naglasak na opći identitet, identitet mase. Ljudi su u trenucima velikih nesreća i životne ugroženosti fokusirani sami na sebe i nemaju empatije prema drugima. Pojam nesreće u *Katastrofi* ima dublje značenje, riječ je o katastrofi i nesreći cijelog ljudskog roda koje je izgubilo temeljne osobine čovjeka.

Kao što je ranije spomenuto, Kamovljeva djela su prožeta pitanjem vlastitog „ja“. Zanimljivo je da se likovi iz sve tri analizirane novele pitaju isto pitanje gotovo uvijek na kraju djela kada ih razočara ono u što su idealistički vjerovali. Treba uzeti u obzir da se Kamov u stvaranju svojih likova usmjerio na njihovu psihu i tu dolazimo do pojma autoanalize. Psiha je glavni i jedini pokretač djelovanja likova u spomenutim novelama. Kamov pitanje identiteta obrađuje kroz analizu osobnosti, a osobnost likova je pod snažnim utjecajem društva. Aleksej Bosnić je primjerice kroz cijelo djelo samo promatrač koji u svojoj svijesti bilježi zapažanja okoline. Ismijava bogate i siromašne, ljude razlikuje po hodu, nosu, cipelama i slično. Sve su to subjektivne procjene, donesene u podsvijesti promatrača. (*Brida* 1993:69,70) Likovi djeluju kao posrednici u spoznaji društva koje je „bolesno“, izgubljeno, isprano od osjećaja i predano civilizaciji koja je u njima ugušila temeljne ljudske vrijednosti. Novela *Brada* nam donosi lika koji se zbog prihvaćenosti u društvu za kojom je tako žudio, odluči obrijati bradu i time izgubi dio vlastitog „ja“. Shvaća da je izgubio sebe, da mu ne godi odobravanje okoline, draže mu je dok ga svi gledaju s nelagodom. Pita se gdje je njegovo „ja“ – u ozbiljnosti, objesti ili cinizmu? Na ovo pitanje sam sebi odgovara i shvaća da je njegovo „ja“ u bradi. *Bih li tad mogao priznati da je moj*

ja u obrijanoj ili obraštenoj bradi i da svi individualizmi sjede na dvjema stolicama i zato su vrlo riskantni i vratolomni. Oni vazda stoje na nečemu, što je izvan njih; i ako se ovo nešto pomakne, onda oni i opet padnu na nešto, što je izvan njih... A svijet i patos ne osjećaju boli nečijeg pada...(Kamov: 116) Ovaj nam citat iz novele daje jasno objašnjenje da živimo u svijetu u kojem nitko ne cijeni tuđe boli, a Kamov time naglašava da je individualac sam dužan to spoznati i boriti se. Naši se likovi na početku pokušavaju boriti, ali bezuspješno. Aleksej Bosnić bježi u Zagreb u potrazi za boljim životom, glavni junak *Brade* također odlazi u svijet da bi ga drugi prihvatili (želi proživjeti momaštvo kao ostali), ali svi se oni na kraju vraćaju neispunjeni, očajni i bez svake nade te ostaju ono što su bili na početku – izgubljeni i odbačeni. Novela *Katastrofa* zaokružuje druge dvije i ondje se lik prepušta društvu, prilagođava se mišljenju i interesima mase i ne čudi se, ne očajava zbog ponašanja drugih. Željeznička nesreća nije slučajno izabrana kao tema ove novele. Radi se o tome da je kolektiv taj koji je postavljen u situaciju u kojoj svi dijele istu sudbinu. Skupina ljudi se našla na mjestu koje više nije sigurno za njihovu egzistenciju, a napetost priče je u neizvjesnosti o tome tko će i kako preživjeti. Pripovjedač *Katastrofe* u jednom dijelu teksta opisuje kako pomaže svojim prijateljima, primjerice Babiću i njegovoj ženi, no kasnije se svemu smije u kavani s prijateljem Pankracijem. Svima je bilo bitno da dobiju odštetu, a sama je nesreća pala u drugi plan. Drugi dio teksta naglašava koliko je ljudski rod sebičan i povodljiv jer doktor nagovara ljude da lažu da su se prestrašili kako bi dobili veću odštetu. Da je novac prolazan vidljivo je u načinu na koji su ga ovi ljudi potrošili (odlaskom brijaču, večerom, ostavljanjem ostatka novca od plaćanja, opijanjem, plaćanjem hotelskih soba). Opisom ovakve nesreće kao paravana za zaradu „lakog“ novca, Kamov je društvo spustio na ništicu. Život koji bi svakome trebao biti prioritet, uzajamna pomoć u nevolji i suosjećanje u ovom su djelu tako groteskno ismijani da unatoč tomu što je prilično jasno da se govori o današnjem svijetu, nakon čitanja ovog djela ostaje nelagoda i gađenje. Prepuštenost sebi je ono na čemu Kamov inzistira, želi na vrlo brutalnim primjerima dati do znanja da je sav naš život jedan veliki apsurd i besmislica, da se rađamo i umiremo bez svake nade u bolje sutra i to potpuno sami.

6. LAKRDIJAŠTVO DUŠE

Zašto *Bitangu* nazivamo lakrdijom?

Kamovljeve se novele ne nazivaju lakrdijama bez razloga.⁴ Temeljni je ključ na kojem su one građene ismijavanje i poruga društva u cjelini, a donosi ih glavni lik u djelu. Groteska je vrlo važno književno sredstvo kojim dolazimo do spoznaja o društvu i njegovom uređenju. Lakrdiju stoga žanrovski možemo izjednačiti s groteskom jer obje izobličuju pravu zbilju pretvarajući ozbiljnost u porugu i cinizam dok je na jezičnom planu česta upotreba paradoksa. (*Gašparović 2005: 87, 88*)

Djelo *Bitanga* predstavlja otpor od normi, otpor jednog karaktera koji je nezadovoljan svojim položajem. „Bitanga“ odnosno mladić po imenu Aleksej Bosnić cijelim svojim životom kao i pojavom provocira svijet oko sebe. Odlazi iz provincije da bi se oslobodio provincijalne zaostalosti, smiješnosti i pisanja pisma zaručnici i ocu. Njegov je glavni cilj do granice ludosti dovesti sve ono što ljudi smatraju normalnim i očekivanim. Namjerno se od samog početka ponaša smiješno i kroz vlastitu glupost ismijava tuđu. Česti izleti u zagrebačke kavane i druženje sa sugrađanima potaknuli su ga na promišljanje o ljudima pa ih je raspoznao po hodu, cipelama, hlačama... Neprestano je težio otkriti duhovitost Zagreba, a odnose s ljudima koje poznaje bi prekidao jer ih naprosto nije viđao. Apsurdnost i besmisao njegova života su ga na kraju koštale. Sve se promijenilo pojavom potresa u Zagrebu. Kamov potres u stvarnom svijetu uspoređuje s promjenom našeg lika. Radi se o potresu ljudske duše koja je do tog trenutka bila potisnuta i sputana vanjskim svijetom. Bitanga je spoznao samog sebe i svoju prolaznost. Nakon prelaska u stvarni svijet i suočavanja s posljedicama svog ponašanja završava u rastrojstvu. Dolaze mu sjećanja na oca, zaručnicu i umrlog sina kojemu se ne može sjetiti imena. Lakrdija je kao književna vrsta u ovome djelu došla do izražaja u cjelosti. Kamov naglasak stavlja na parodiju zagrebačkog društva 20.stoljeća, provincijalnu zaostalost i smisao života. Djelo osim toga predstavlja i parodiju na bilo kakav oblik otpora jer junak unatoč svim naporima da se ostvari u novoj sredini, ostaje sam u svojoj ludosti i spoznaje vlastitu

⁴ Lakrdija – od franc. riječi *sotie* što znači budalaština, ludorija. Svrha glumca i pisca je ironizacija svega postojećeg pod osloboditeljskom krinkom lude. (*Gašparović 2005: 90*)

usamljenost. Ovo je djelo primjer u kojem postojeće, ustaljene norme u društvu provociraju novu ideju slobode. Kamov tu slobodu promatra kroz negaciju. Smatra da je jedini način da se čovjek zaista oslobodi okova drugih, neprestano negiranje i ismijavanje onih koji guše našu individualnost. Ističe se fascinacija odnosima među ljudima koje lik u djelu samo promatra i donosi vlastite zaključke. Analizirajući društvenu strukturu, polazi od ljudske duše. Razloge za određeni način ponašanja ili postupanja, Bitanga vidi isključivo u ljudskoj naravi, istražuje karakter. (*Donat 2011:232,235,237*) Ostavlja nam prikaz Primoraca, Zagoraca, đaka, birokrata i ostalih kako bismo sami procijenili govori li istinu ili laže. Djelom dominira i pobuna protiv religije odnosno rušenje kulta obitelji koju Bitanga u potpunosti zanemaruje u traganju za slobodom. Ironija svega je da se toj istoj obitelji na kraju vraća u sjećanju, gotovo da mu nedostaju. Potres je u ovome djelu simbolično predstavljen kao Bitangino razočaranje u društvo i destrukcija stvarnosti. (*Donat 2011: 232*) Bitanga bježi od provincijalne zaostalosti no ni u novom svijetu ne nalazi smirenje za kojim žudi. Drugo je shvaćanje potresa kao destrukcije stvarnosti, odnosno izostanka reda jer odjednom bivamo uvedeni u svijet kojim vlada kaos. Sve oko Bitange se ruši, a njegova je fizička egzistencija jednako ugrožena kao i psihička. Oslobađaju se emocije koje je potiskivao, a njegove slabosti i strah postaju dijelom njega samog. Brzina zbivanja u stvarnosti, preslikana je kroz bujicu osjećaja koji iznenada pogađaju lika koji ostaje zatečen. Otkriva vlastito „ja“ od kojeg cijeli život bježi i to ga vodi u ludilo. Pitanje koje se samo nameće kada govorimo o lakrdijama kao književnom žanru je pitanje pripovjedača. Lakrdije općenito krasi pripovijedanje u prvome licu, a mi njihovim čitanjem naslućujemo da je pripovjedač (lik koji iznosi djelo pred publiku/čitatelje) istovjetan s piscem. Zaključno s tim, lakrdijaš na jezičnoj razini uspostavlja vezu s djelom te kroz grotesku tumači određeni pojam. Za pisca poput Kamova veže se duševna grotesknost i ismijavanje unutrašnjih osjećaja lika u potrazi za oslobođenjem. (*Gašparović 2005:89,90,91*) Sloboda za kojom je on tragao je sloboda bez konvencija, bez ikakvih pravila i uvjeta, a spoznaja da ona u ovome svijetu ipak nije moguća ili postaje smiješna ili baca u očaj. Kamov nije uspio našeg junaka potpuno odvojiti od društva, ali ga nije ni društvu vratio već je element ludila za njega istovremeno predstavljao spas i bijeg. Kamov se stoga do samog kraja borio za pobunjenu i ciničnu dušu Bitange, pokazavši da ne pristaje

na bilo kakvo uklapanje u društvene norme jer ono šteti čovjeku kao individuumu. Bitanga na kraju i sam priznaje ludilo i želi da ga odvedu iz čega je vidljiva njegova krajnja pobuna protiv društva koje ostaje u svojoj biti nepromijenjeno.

7. ZAKLJUČAK

Kamov kao krik pobunjenog čovjeka

Ovaj rad završiti ćemo sintezom temeljne misli Janka Polića Kamova. Cilj nam je bio dokazati i istražiti u kojoj mjeri Kamov zastupa avangardne stavove koristeći se pritom groteskom kao temeljnim sredstvom svog književnog izražavanja. Novele *Bitanga*, *Brada* i *Katastrofa* na svojim su nam primjerima osamljenih pojedinaca pokazale ono što je Kamov živio. Boemi koje društvo ne razumije ne zbog njihove neuklopljenosti nego zbog društvene sirovosti i licemjerja, nisu se uspjeli afirmirati u svijet. Jednako se tako ni naš pisac koji je živio vrlo kratko, ali brzo i nesputano, nije nikada složio s društvenom strukturom svog vremena. Putovao je po Europi i Hrvatskoj te je živio život izvan granica, želeći prije svega sebe obogatiti novim iskustvima koje u hrvatskoj književnosti nije nalazio.

Često se pogrešno tumači njegov negativan stav prema tradiciji. On tradiciju kao takvu nije negirao u potpunosti već je težio njezinim novim tumačenjima. Groteska, apsurd i anarhija su bili njegov način novog tumačenja djela. Sve je to dokazivao ocrtavajući likove u svojim djelima do kraja grotesknima i ispražnjenima od suosjećanja. Junaci *Bitange*, *Brade* i *Katastrofe* vidjeli su svijet Kamovljevim očima kroz ironiju i podsmjeh iznoseći svu trulež modernog svijeta. Da bi njihov pogled bio potpun, naš pisac se služi ekspresionističkim opisima prikazujući potres u Zagrebu u *Bitangi*, ljudsku bradu u *Bradi* i željezničku nesreću u *Katastrofi* potpuno živo sa svim detaljima i osjećajima koje njegovi likovi proživljavaju u ključnim trenucima života. Osjećaji su to ekstremnog straha, tjeskobe, paranoje i psihičkog kraha koji istovremeno straše, ali i pokreću naše junake. Upravo je to ono na čemu je inzistirao Kamov. Tražio je sklad u potpunom neskladu, besmislu i apsurdnoj cijelost ljudskog života. Prevladao je time strah od smrti i u njoj našao svu ljepotu, svojevrstan spas i smirenje. Aleksej Bosnić se primjerice najsigurnije osjeća tek kada ga obuzme ludilo jer to je jedini način da pobjegne od društvenog podsmjeha i rugla, a isto čini i glavni

junak *Brade* koji je razočaran spoznajom da nikada neće biti dio većine jer mu to njegova priroda ne dopušta. *Katastrofa* nam donosi drugačijeg junaka koji se prepušta društvenim konvencijama. Uviđa da ukoliko ne može promijeniti društvenu situaciju, mora joj se prikloniti i postati dio većine, prihvaćajući ciničnost, licemjerje i pohlepu kao najprirodnije osobine suvremenog čovjeka.

Kamov se dakle kao pisac ističe činjenicom da što su ga više osporavali, negirali i odbacivali kao autora, to je njegov glas neslaganja bio jači, njegova psovka i poruga tragičnija, a podsmjeh iskreniji. Koliko su ga Matoš i Krleža osporavali, toliko je s druge strane rasla njegova fascinacija Kranjčevićem i njegovim književnim stvaralaštvom. Gotovo da je uživao biti protivnikom društva i sinonimom psovača. Iva Polić u članku *Ususret avangardi* ističe da Kamov ruši tabue psihologizacijom likova, dezintegracijom fabule, afirmacijom ružnoće i groteskom, opisujući potpuno nesputano ljudsku smrt i tjelesnost kao temelje čovjekove prirode. (Polić, I. 2017:14.)

Umrijevši sa samo 24 godine, nije stigao ostaviti trag koji je mogao u kontekstu hrvatske književnosti, ali je postao sinonim za pobunu, provokaciju i borbu za slobodu umjetničkog stvaranja. Glasno se zalagao za književnost oslobođenu svih konvencija, politički i religijski neovisnu i istinski čistu. Književnost je to koja proizlazi iz duše, kako su ga nazivali, „prokletog“ pjesnika i pisca koji bijegom od kuće, bijegom iz države i društva koje ga guši, traga za potpunim pročišćenjem, a likove svojih djela poistovjećuje sa samim sobom. Svi su oni redom prikaz Kamovljeva duševnog stanja i služe kao interpretacija njegova svjetonazora. Branimir Donat u knjizi *Prakseologija hrvatske književnosti* u drugom svesku pod nazivom *Modernost i modernizam* spominje osjećaj slobode koji je kod Kamova provokativniji i drugačiji nego kod ostalih pisaca 20. stoljeća. Provocirao je kako životom i djelom. (Donat 2011:242) Cijelo je njegovo djelovanje pa i smrt odraz pobune i nezadovoljstva. Beskompromisni je borac za otuđenu ljudsku dušu koju pokušava spasiti od svijeta koji ju uništava. Borba je to koja iziskuje puno hrabrosti i s kojom se u tolikoj mjeri ne može pohvaliti gotovo ni jedan pisac tog razdoblja.

Kamovljeva vrijednost je u tome što je on uvijek išao „protiv struje“, neistraženim i nepoznatim putevima književnosti, nedvojbeno težim nego njegovi suvremenici. Jednostavno, bio je vuk samotnjak u književnom svijetu, pišući ono što je želio za razliku od onih koji pisali ono što su morali da bi bili prihvaćeni. Nije se bojao biti odbačen, već upravo suprotno, bojao se biti dijelom većine. Većina je to koja gubi vlastito „ja“ pod teretom društvenih i političkih konvencija svog vremena. „Ja“ koje

Kamov besramno vrišti prelazeći granice ukusa tadašnjeg društva. Nepravедno je ostao sa strane u odnosu na ostale pisce avangarde, ali i dalje vrijedan divljenja u našoj pa i europskoj književnosti.

8. POPIS LITERATURE:

1. Brida, Marija, 1993., Misaonost Janka Polića Kamova, Izdavački centar Rijeka, Rijeka
2. Donat, Branimir, 2011., Prakseologija hrvatske književnosti, svezak 2: Modernost i modernizam, Faktura, Zaprešić
3. Gašparović, Darko, 1988., Kamov, apsurd, anarhija, groteska, Cekade Omladinski kulturni centar, Zagreb
4. Gašparović, Darko, 2005., Kamov, "Adamić": Filozofski fakultet, Rijeka
5. Ivanišin, Nikola, 1990., Fenomen književnog ekspresionizma: o hrvatskom književnom ekspresionizmu, Školska knjiga, Zagreb
6. Slabinac, Gordana, 1988., Hrvatska književna avangarda: poetika i žanrovski sistem, August Cesarec, Zagreb
7. Urem, Mladen, 2010., Janko Polić Kamov & njegovo i naše doba: priručnik za čitanje Kamova 100 godina poslije, Izdavački centar Rijeka, Rijeka

ONLINE LITERATURA:

1. Polić, Iva, 2017., Janko Polić Kamov - ususret avangardi. Anafora, 4. (1.), 125.-140., url: <https://hrcak.srce.hr/file/272485>, pristupljeno: 18.8.2023.
2. Matoš, Antun Gustav, zbirka pjesama, Pjesme, url: https://lektire.skole.hr/wp-content/uploads/2020/01/matos_pjesmee.pdf, pristupljeno: 17.6.2023.
3. Polić Kamov, Janko, Novele i lakrdije, portal e lektire: J.P.Kamov, Novele i lakrdije, url: https://lektire.skole.hr/wp-content/uploads/2020/01/polickamov_noveleilakrdije_1.pdf, pristupljeno: 20.6.2023.
4. Hrvatski jezični portal, paralelizam, definicija, url: <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, pristupljeno: 28.6.2023.

